

مقدمه:

جرم‌شناسی پیشگیری شاخه‌ای از جرم‌شناسی کاربردی است که موضوع آن تعیین موثرترین وسایل و روشها برای تأمین پیشگیری از جرم در مقیاس کل جامعه یا جمعیت محدودتر مثلاً یک شهر، بدون توسل به کیفر است. پیشگیری از بزهکاری در عرض سرکوب نمودن جرم و بلکه مقدم بر آن، امروزه یکی از موثرترین ابزارهای سیاست جنایی برای پاسخ‌دهی به بزهکاری به شمار می‌آید. نهادها و دانشگاه‌های ایران با آموزش و پژوهش در این زمینه، و دستگاههای اجرایی و قضایی از رهگذر اجرای سیاستها و برنامه‌ها و طرح‌های متعدد در این راستا کوشیده‌اند تا از یک سو نوشتگان و ادبیات تحقیق و پژوهشی پیشگیری از بزهکاری در ایران را غنی نمایند و از سوی دیگر، از میزان بزهکاری بکاهند. پیشگیری وضعی، یکی از انواع پیشگیری‌های غیر کیفری است که امروزه کاربرد زیادی دارد که علت این امر مزایای متصوره برای این نوع پیشگیری می‌باشد. در این نوع پیشگیری، بار مسئولیت پیشگیری از جرم بیش از آنکه بر عهده دولت باشد، بر عهده مردم و جامعه بوده، بنابراین مخارج کمتری هم برای دولت داشته و همچنین در این نوع پیشگیری امکان محاسبه میزان جرایمی که پیشگیری شده وجود داشته و نتایج آن در مدت زمان کمتری قابل لمس بوده و همین امر موجب اعتماد بیشتر مردم به مسئولان جامعه خویش می‌شود.

امروزه، توسعه فناوری، گسترش ارتباطات و تحول چشمگیر در امر مبادلات و مناسبات بین کشورها و وجود مرزها، موجب شده که جرایمی بنام جرایم مرزی به وجود آید که یکی از ارکان تشکیل‌دهنده آن عنصر مرز باشد که امروزه با توجه به شیوع روز افزون این نوع جرایم، مانند قاچاق مواد مخدر، می‌بایستی راهکارهایی برای پیشگیری از این دسته جرایم اتخاذ شود. در خصوص پیشگیری وضعی و نقد و بررسی آن مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های زیادی وجود

دارد ولی در خصوص پیشگیری وضعی از جرایم مرزی چنین آثاری وجود ندارد. بنابراین با توجه به آثار سوء جرایم مرزی از یک طرف و شیوع روز افزون این نوع جرایم از سوی دیگر، اینجانب را بر آن داشت که با بررسی راهکارهای پیشگیری وضعی، راهکارهایی را برای پیشگیری از جرایم مرزی، تا حد امکان، ارائه نموده تا شاید مثمر ثمر واقع شود. انشاء الله

بیان مسئله :

پیشگیری وضعی از جرم یکی از انواع پیشگیری غیر کیفری از جرم می باشد که سعی در از بین بردن فرصت ارتکاب جرم و یا لاقفل از بین بردن سهولت ارتکاب جرم و یا از بین بردن انگیزه ارتکاب جرم توسط مجرم می باشد. اتخاذ این رویکرد در مواجهه با جرایم مرزی موضوعی است که در این پایان نامه مورد بحث و بررسی قرار می گیرد. بدیهی است وجود «مرزها» می تواند مانعی مهم «گسترش و توسعه جرایم» به حساب آید؛ چه اساساً برخی جرایم مانند مواد مخدر از آن سوی مرزها تغذیه می شود و برخی جرایم مانند قاچاق انسان برای منافی که آن سوی مرزها عاید شخص می شود حاصل می آید؛ در این پایان نامه پیشگیری وضعی، با گونه ها و شیوه های مختلفی که در این پیشگیری مطرح است، با نظر به مصادیق مهم جرایم مرزی مورد نقد و بررسی قرار می گیرد.

سوالات اصلی تحقیق:

سوالاتی تحقیق دو سوال اصلی بوده و چهار سوال فرعی از آن حاصل میشود که عبارتند از:

۱- مهمترین راهکارهای پیشگیری وضعی از جرایم مرزی چیست؟

۲- این راهکارها تا چه حد اعتبار و کارآیی دارد؟

سوالات فرعی نیز عبارتند از:

۱- تعریف جرم مرزی چیست؟

۲- علل و عوامل جرایم مرزی کدامند؟

۳- مهم ترین روشهای پیشگیری وضعی کدام است؟

۴- مهم ترین انتقادات وارده بر پیشگیری وضعی چیست؟

فرضیه های تحقیق :

در اصطلاح حد فاصل بین دو کشور را مرز گویند. مقصود از جرایم مرزی آن دسته از جرایمی است که عنصر مرز یکی از ارکان متشکله آن باشد مثل قاچاق انسان، قاچاق کالا، قاچاق ارز، قاچاق مواد مخدر، ورود و خروج غیر قانونی و عبور غیر مجاز افراد از مرزهای کشور، که برای هر یک از این نوع جرایم، علل و عوامل متعددی را می توان ذکر کرد.

با عنایت به راهکارهای پیشگیری وضعی، که می توان در چهار دسته به شرح ذیل آنها را

احصاء نمود:

دسته اول: شیوه های مبتنی بر افزایش تلاش مورد نظر برای دستیابی به هدف.

دسته دوم: شیوه های مبتنی بر افزایش خطرات مورد نظر برای ارتکاب جرم.

دسته سوم: اتخاذ اقدامات به منظور کاهش منافع و دستاوردهای مورد انتظار از جرم.

دسته چهارم: حذف معاذیر یا از بین بردن عواملی که باعث تحریک یا تشویق فرد به

ارتکاب جرم می شود.

می توان راهکارهایی را برای پیشگیری از این نوع جرایم ارائه نمود که علیرغم حصول نتایج

نسبی □ میبایستی از راهکارهای دیگری جهت پیشگیری نیز استفاده نمود که علت این امر عدم

توجه این نوع پیشگیری از جرم به علتها و ریشه های جرم می باشد. برای این نوع پیشگیری از جرم

علاوه بر محاسن زیادی که می توان ذکر کرد، انتقاداتی مانند جابه جایی جرم یا عدم شمول این

نوع پیشگیری نسبت به کلیه جرایم یا نقض پاره ای از حقوق بشر و... نیز وارد است .

اهداف و ضرورت های تحقیق:

۱- آشنایی بیشتر با جرایم مرزی و علل و عوامل این نوع جرایم؛

۲- ارایه راهکارهایی مبتنی بر رویکرد پیشگیری وضعی در جهت کاهش جرایم مرزی.

۳- نقد و بررسی راهکارهای یاد شده از منظر حقوقی و جرم‌شناختی.

پیشینه تحقیق:

در خصوص پیشگیری وضعی و نقد و بررسی آن کتاب، مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های زیادی وجود دارد که از این جمله است کتاب آقای دکتر میر خلیلی با عنوان پیشگیری وضعی از بزهکاری با نگاهی به سیاست جنایی اسلام و مقاله آقای دکتر صفاری با عنوان مبانی نظری پیشگیری از وقوع جرم و انتقادات وارده به پیشگیری وضعی از جرم و یا پایان‌نامه‌ای تحت عنوان سیاست جنایی تقنینی و قضایی ایران در قبال قاچاق دارو ولی در خصوص پیشگیری وضعی از جرایم مرزی خیر و هیچ‌گونه تحقیقی و پژوهشی به عنوان رساله یا کتاب انجام نیافته است.

فصل اول:

کلیات

مبحث اول:

تعاریف

در این قسمت مفاهیم واژه اصلی مورد بحث در این پایان نامه، یعنی پیشگیری وانواع، جرم و مرز و نیز پیشگیری وضعی مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

گفتار اول: مفهوم پیشگیری

الف - مفهوم لغوی پیشگیری:

پیشگیری از معادل واژگان Prevention در انگلیسی و «وقایه» در عربی است، در لغت به معنای جلوگیری کردن و دفع کردن،^۱ پیشدستی کردن و هشدار دادن از وقوع چیزی آمده است.^۲ واژه پیشگیری امروزه در معنی جاری و متداول آن دارای دو بعد است: پیشگیری یا جلوگیری کردن هم به معنی «پیش دستی کردن، پیشی گرفتن و به جلوی چیزی رفتن» و هم به معنی «آگاه کردن، خبر چیزی را دادن و هشدار دادن» است.^۳

ب - مفهوم اصطلاحی پیشگیری:

در جرم شناسی پیشگیرانه، پیشگیری به معنای، به کار بردن فنون مختلف به منظور جلوگیری از وقوع بزهکاری می باشد و هدف، به جلوی جرم رفتن و پیشی گرفتن از بزهکاری است، گسن در تعریف اصطلاحی علمی آن می نویسد: «از نقطه نظر علمی، می توان گفت که مراد از پیشگیری هر فعالیت سیاست جنایی است که غرض انحصاری یا غیر کلی آن تحدید حدود امکان پیش آمد مجموعه اعمال جنایی از راه غیر ممکن الوقوع ساختن یا سخت و دشوار نمودن یا احتمال وقوع آنها را پایین آوردن است، بدون اینکه به تهدید کیفر یا اجرای آن متوسل شود».^۴

^۱ فرهنگ فارسی عمید، ذیل «پیشگیری»

^۲ محمد علی حاجی ده آبادی، «درس نامه نامه جرم شناسی جنایی، دانشگاه قم، دانشگاه مجازی، ص ۲۷

^۳ پیشین، ص ۲۷

^۴ - علی حسین نجفی، ابرند آبادی، پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی، مجموعه مقالات پیشگیری از جرم، چاپ اول □ معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم □ تهران □ ۱۳۸۲، ص ۲۱

پیشگیری در سیاست جنایی نیز، به منزله یک رشته مطالعاتی مستقل و میان رشته ای در علوم جنایی است که هم از ابزارهای حقوق کیفری و هم از یافته های جرم شناسی برای پاسخ به پدیده مجرمانه بهره می برد. ترجمان این پاسخ ها در سیاست جنایی مفهومی به نام «پاسخ پیشگیرانه» است که به دلیل تنوع به پاسخ های «کنشی و واکنشی» بخش می شوند.^۱

بنابراین می توان پیشگیری را در دو دسته به شرح ذیل، طبقه بندی نمود:

ب-۱- پیشگیری در معنای مضیق:

پیشگیری در مفهوم مضیق آن به مثابه وسیله ای تعریف شده است که دولت از آن برای مهار بهتر بزهکاری از طریق حذف یا محدود سازی عوامل جرم زا و نیز مدیریت مناسب و مطلوب محیطهای فیزیکی و اجتماعی ای استفاده می کند که فرصتهای مساعد ارتکاب جرایم را ایجاد می نمایند. ناگفته پیداست که از این زاویه، اقدامهای پیشگیرانه پیش از وقوع جرم قابل تصور و اعمالند.

در همین چهارچوب، استاد گسن پیشگیری در معنای جرم شناسی پیشگیرانه را مجموعه تدابیر سیاست جنایی (به استثنا تدابیر معمول به هنگام مداخله نظام کیفری) تعریف میکند که هدف انحصاری یا لاقبل اصلی آنها محدود کردن امکان وقوع مجموعه ای از اعمال مجرمانه، از طریق غیر ممکن کردن، دشوارتر کردن یا کاهش احتمال آنهاست.^۲

ب-۲- پیشگیری در معنای موسع:

پیشگیری در معنای موسع خود همه اقدامات و تدابیری است که پیش یا پس از وقوع جرم در جهت کاهش وقوع اعمال مجرمانه اعمال می شود.^۳ مطابق این مفهوم، هر آنچه که علیه جرم

^۱ - مهرداد رایجیان اصلی □ رهیافتی نو به بنیان های نظری پیشگیری از جرم، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۹ و ۴۸ (پائیز و زمستان ۸۳) □ ص ۳۰

^۲ - علی حسین نجفی ابرند آبادی، پیشگیری عادلانه از جرم، علوم جنایی، (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری) □ چاپ اول □ انتشارات سمت □ تهران □ ۱۳۸۳، ص ۵۶۹

^۳ - محمد علی حاجی ده آبادی، همان □ ص ۲۸

بوده و آن را کاهش دهد، پیشگیری محسوب می شود. در این جا چون هدف، پیشگیری از جرم است، استفاده از هر وسیله ای مجاز است. بنابراین مجازات، ترمیم خسارت منجی علیه، فردی کردن مجازات توسط قاضی و رؤیت پلیس و... نیز به عنوان اقدام پیشگیرانه شناخته می شود. لذا طیف وسیعی از اقدامات کیفری و غیر کیفری را در بر می گیرد.

گفتار دوم: انواع پیشگیری:

بنابر آنچه گفته شد می توان پیشگیری را در وهله نخست به دو دسته پیشگیری کیفری و پیشگیری غیر کیفری تقسیم کرد اما آنچه در این بخش ارایه می شود اقداماتی است که بیشتر و غالباً صبغه غیر کیفری دارند.

الف - پیشگیری ابتدایی، ثانویه و ثالث:

در این نوع پیشگیری که الهام گرفته از مدل پزشکی است، پیشگیری به سه سطح اولیه، ثانویه و ثالث تقسیم می شود. نخستین بار در سال ۱۹۶۷ این مدل پیشگیری و ارد بحثهای جرم شناسی شد^۱. پیشگیری اولیه شامل اقداماتی می شود که تمام جمعیت را در بر می گیرد، به وضعیت خاص گروههای در معرض خطر توجه ندارد و قبل از بروز مشکل یا اختلال وارد میدان میشود. بنابراین هدف پیشگیری اولیه، جلوگیری از بروز اختلال یا ایجاد موانعی در راه گسترش آن است. پیشگیری ثانویه شامل اقدامهایی است که در مورد یک گروه خاص یا یک گروه در معرض خطر یعنی گروهی که احتمال بروز خطر آنها بسیار زیاد است انجام می شود.

به عبارت دیگر پیشگیری ثانویه مداخلات زمینه ای زودرس را در بر می گیرد. بالاخره پیشگیری ثالث شامل اقداماتی است که بعد از بروز مشکل برای جلوگیری از تشدید یا عود

^۱ - علی صفاری □ مبانی نظری پیشگیری از وقوع جرم □ مجله تحقیقات حقوقی □ شماره ۳۶-۳۵ □ ۱۳۸۱ □ ص ۲۷۰

بیماری و کمک به بیماران درمان شود و باز پروری آنها برای از سرگیری یک زندگی مستقل انجام میشود و فقط جمعیتی را هدف قرار می دهد که مشکلات در آنها بروز کرده است.^۱

ب- پیشگیری کوتاه مدت و پیشگیری بلند مدت:

می توان مراحل پیشگیری را در دو مرحله کوتاه مدت و بلند مدت نیز خلاصه کرد کاری که حقوقدانانی مانند آنسل انجام داده اند.^۲

۱- مرحله کوتاه مدت :

پیشگیری کوتاه مدت اقداماتی است که مهمترین خصیصه آنها فوریت و عدم دوام است. هدف این اقدامات منع فوری و پیشگیری از جرایم در کوتاه ترین زمان ممکن است مانند اتخاذ تدابیر منع کننده جرم و یا استفاده از پلیس برای پیشگیری از جرم و ...

۲- مرحله بلند مدت:

این مرحله مشتمل بر اقداماتی است که بیشتر صیغه آموزشی و فرهنگی داشته، کل جامعه را پوشش داده و نتایج آن در بلند مدت آشکار می گردد که می توان پیشگیری اجتماعی را از جمله پیشگیری های بلند مدت دانست.

پ- پیشگیری فعال و پیشگیری انفعالی:

پیشگیری انفعالی مجموعه تدابیری است که عمدتاً در آستانه وقوع جرم و در موقعیتهای جرم زا، آن هم بیشتر با استفاده از نیروی بازدارنده پلیس به اجرا در می آید. این تدابیر که بیشتر نقش کنترلی دارند، از ماهیتی هشدار دهنده برخوردارند. روشن است که این نوع پیشگیری ریشه های جرم را هدف قرار نمی دهند، بلکه تنها به صورت انفعالی نوع موانع موقت در قبال فعلیت یافتن انگیزه ها و نیت مجرمانه قرار می دهد. اما در پیشگیری فعال از تدابیر و اقدامات پیشگیرانه

^۱ - محمد علی حاجی ده آبادی، همان □ ص ۳۰

^۲ - مسلم خلفی. **مبانی حقوقی پیشگیری از جرم**، چاپ اول، انتشارات نورالسجاد، قم □ ۱۳۸۸ □ ص ۲۹

ای استفاده میشود که انسانها نه تنها از بزهکاری و بزه دیدگی برهانند بلکه نفرت و ناخوشایندی از جرم را در بزهکاران احتمالی نیز پدید آورد و زمینه های ارتکاب آن را از میان بردارد.^۱

ت- پیشگیری عمومی و خصوصی از جرم:

پیشگیری از جرم شامل تدابیر و اقداماتی است که علل و عوامل جرم را هدف قرار می دهند. این در حالی است که پیشگیری خصوصی از جرم شامل اقدامات و تدابیر ناظر به عاملی خاص از عوامل جرم را می باشد. بنابراین اگر تدابیری جهت رفع فقر با هدف کاهش میزان جرم گروهی از جامعه به اجرا در آید مثلاً تعیین مستمری برای زنان شوهر از دست داده با هدف جلوگیری از انحرافات و جرایم آنها ما با پیشگیری خاص سر و کار داریم. از این رو موضوع، ماهیت و حتی متولی و مجری این پیشگیری متفاوت از پیشگیری عمومی است.^۲

ث- پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی:

جدیدترین طبقه بندی غیر کیفری، طبقه بندی پیشگیری غیر کیفری به پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی است.^۳

در پیشگیری اجتماعی تاکید و تمرکز بر علل و عوامل اجتماعی موثر در تکوین و بزه است و می کوشد تا با دستکاری و تغییر محیط و عوامل اجتماعی، فرهنگی، خانوادگی، اقتصادی و ... جرم را در و نطفه خفه کند و ریشه های جرم را بخشکاند. مدل پیشگیری اجتماعی، تأکید زیادی بر دلایل ریشه ای جرم، به ویژه عوامل موثر در بزهکاری دارد. براساس این فرض که جرم معلول ناهنجاریهای اجتماعی است، مدل پیشگیری اجتماعی از جرم تأکید بر برنامه ها و سیاستهای توسعه

^۱ - محمد علی حاجی آبادی، همان □ ص ۳۰

^۲ - پیشین، ص ۲۹

^۳ - علی حسین نجفی، ابرند آبادی، پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی، مجموعه مقالات پیشگیری از جرم، چاپ اول □ معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم □ تهران □ ۱۳۸۲، ص ۲۲

ای دارد تا از این طریق بهداشت، زندگی خانوادگی، آموزش، مسکن، فرصتهای شغلی، فعالیتهای محله ای بزهکاران حرفه ای را بهبود بخشد.

این نوع پیشگیری خود به دو دسته تقسیم میشود: پیشگیری جامعه مدار یا محیطی و پیشگیری فرد مدار یا زودرس. پیشگیری جامعه مدار یا محیطی شامل آن دسته تدابیر و اقداماتی است که با هدف تأثیر گذاردن بر محیط های پیرامون انسان و سالم سازی شرایط محیطی پیرامون آدمی شکل می گیرد. این نوع پیشگیری که گاه از آن به پیشگیری ریشه ای نیز تعبیر می شود، قدیمی ترین و رایج ترین شکل پیشگیری غیر کیفری است که در اندیشه های بنیانگذاران مکتب تحقق، به ویژه اند انریکو فری بر آن تأکید شده است. این پیشگیری شامل اقدامهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و مذهبی و ... پیشگیرانه ای میشود که نسبت به محیطهایی که فرد در آنها زندگی می کند اعمال می شوند^۱.

پیشگیری وضعی یا موضعی یا موقعیتی عمدتاً ناظر بر وضعیتهای ماقبل بزهکاری است و می کوشد تا با تغییر در آخرین موقعیت و وضعیتهای خاص که در آنها بزهکاری به فعلیت می رسد، به وقوع جرم مقابله نماید. به بیان دیگر، پیشگیری وضعی، اوضاع ماقبل جنایی را مد نظر قرار می دهد. به زبان ساده می توان گفت پیشگیری وضعی به این معناست که قبل از جرم باید کاری کرد که مجرم از ارتکاب جرم منصرف شود.

بنابراین گذشته از تفاوت در ماهیت اقدامات و تدابیر مطرح در این دو نوع پیشگیری، مخاطب این دو نیز تفاوت وجود دارد در تعریف فنی و حقوقی پیشگیری وضعی را سلب ابزار و فرصت ارتکاب جرم از مجرم دانسته اند با این توضیح که برای ارتکاب جرم اجتماع سه عامل لازم است که به آنها مثلث جرم گفته می شود. انگیزه مجرمانه، فرصت و ابزار جرم، انگیزه مهم ترین قاعده مثلث جرم را تشکیل می دهد. برای از بین بردن این عامل، ضروری است تدابیر پیشگیرانه

^۱ - علی حسین نجفی ابرند آبادی □ پیشگیری عادلانه از جرم □ علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)

اجتماعی اتخاذ گردد. اما اگر به هر دلیل مجرمان واجد انگیزه شوند، باید از اجتماع دو ضلع دیگر این مثلث، یعنی فرصت و ابزار ارتکاب جرم جلوگیری کرد که این امر نیز به عهده پیشگیری وضعی می باشد.^۱

طرح پیشگیری وضعی، نخستین بار در سال ۱۹۸۰ توسط سه تن از جرم شناسان انگلیسی بنام های کلارک، می هیوو و کرنیش مطرح شد و سپس توسعه یافت. براساس تعریف کلارک، پیشگیری وضعی شامل اقدامات و روشهایی است برای کاهش فرصت ارتکاب جرم که:

۱- به سوی شکل کاملاً خاص از جرم نشانه می رود.

۲- متضمن طراحی و مدیریت محیط بلاواسطه یا همان نظارت و تحت نفوذ در آوردن هر چه پایدارتر و سازمان یافته تر محل وقوع جرم است.

۳- به گونه ای است که زحمات و خطرات ناشی از اقدام برای ارتکاب جرم را افزایش داده و سود حاصله مورد نظر اکثر مرتکبین را کاهش می دهد. به بیان دیگر، بزهکاری وضعی عمدتاً ناظر به اوضاع و احوال و شرایطی است که اصطلاحاً «وضعیت‌های ماقبل بزهکاری یا وضعیت‌های پیش جنایی» نامیده میشوند که فرد مستعد برای جرم را در آستانه ارتکاب بزهکاری قرار می دهد.^۲

گفتار سوم: مفهوم جرم:

الف- مفهوم لغوی جرم:

در لغت، جرم به معنای گناه و بزه^۳ و عملی است که قانون آن را از طریق تعیین کیفر منع کرده است.^۴

^۱ - مسلم خلفی، همان کتاب □ ص ۲۰.

^۲ - محمد علی حاجی آبادی، همان □ ص ۳۲.

^۳ . فرهنگ فارسی عمید، ذیل «جرم»

^۴ . ترمینولوژی حقوق، ذیل «جرم»

ب- مفهوم اصطلاحی جرم:

ب-۱- مفهوم جرم در حقوق کیفری:

علمای حقوق کیفری هر يك جرم را به گونه ای تعريف کرده اند. هر يك از این تعاریف با تمام ژرفکاوای اغلب از گرایش های نظری مکتب های خاصی ملهم بوده است. برای نمونه مکتب عدالت مطلق جرم را «هر فعل مغایر اخلاق و عدالت» تعريف کرده است و یا بنا به تعريف گاروفالو^۱ «جریحه دار کردن آن بخش از حس اخلاقی که احساسات بنیادی نوع خواهانه یعنی شفقت و درستکاری را شامل می شود»^۲.

از دیدگاه اسلام، افعالی جرم تلقی می شود که مغایر با احکام یا اوامر و نواهی باری تعالی باشد. در قوانین کیفری کشور ما تعریفی از جرم نشده است. فقط در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۸ مرداد ۱۳۷۰) در بیان اوصاف جرم آمده است: «هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد جرم محسوب می شود».

ب-۲- مفهوم جرم در جرم شناسی:

جرم شناسی را باید مجموعه دانش هایی تلقی کرد که در بررسی بزهکاری به علل پیدایی، تکوین، فرایند و آثار جرم توجه دارد. بنابراین قلمرو جرم شناسی بسیار گسترده است و بزه در این قلمرو، به کلیه رفتارهای ناهنجار گفته می شود که ممکن است این رفتار براساس مقررات جزایی جرم باشد و یا نباشد.

می توان گفت که برای جرم شناس نه تنها جرائم قانونی که کلیه اعمال ضد اجتماعی نیز می توانند جرم به معنای رفتار ضد اجتماعی باشند، هر چند برای آنها کیفری در نظر گرفته نشود.

^۱. Garo Falo

^۲. محمد علی اردبیلی، حقوق جزای عمومی، چاپ پنجم، انتشارات میزان، تهران □ ۱۳۸۲ □ جلد نخست، ص ۱۱۹

واژه جرم در جرم‌شناسی هیچگاه معادل قانونی آن □ یعنی هر فعل و ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات در نظر گرفته شده است نمی‌باشد. بلکه معنای وسیع‌تری از معنای قانونی جرم در جرم‌شناسی مدنظر است. نظر به اینکه معمولاً جرم از جمله مشکلات و آسیب‌های اجتماعی است و مطالعه رفتارهایی که زشت و نابهنجار می‌باشد در حوزه دانش‌های علوم اجتماعی قرار می‌گیرد □ در جرم‌شناسی نیز جرم به معنای اعمال نابهنجار اجتماعی است خواه قانون‌گذار برای آن مجازات در نظر گرفته باشد □ یا هیچگونه واکنشی به صورت رسمی و در قالب قوانین جزایی برای آن لحاظ نشده باشد.^۱

گفتار چهارم: مفهوم مرز و جرایم مرزی

الف - مفهوم لغوی مرز:

مرز [م] (۱) یا همان سرحد در فرهنگ‌های لغت به معنی ثغر، حد و فاصل میان دو کشور آمده است. همان‌طور که شاعر آوازه‌نام ایران زمین، دقیقی نیز سروده است:

«بر مرز بنشانند یکی مرزبان بدان تا نسازند کس را زیان»^۲

با این حال برخی از جغرافی‌دانان سیاسی غربی بر این باورند که مفهوم سرحد در گذشته و در دوران باستان به دلیل کمی جمعیت، یا خالی از سکنه بودن بسیاری از نواحی و به منظور تعیین قلمرو به کار می‌رفته است به عبارتی دیگر، سرحد بیانگر فضایی واسطه میان دو قلمرو می‌باشد که با عرض کم و طول نسبتاً زیاد به صورت نواری ممتد کشیده شده و دو ناحیه متفاوت را از یکدیگر جدا و متمایز می‌سازد. پس ماهیتی عمدتاً طبیعی و ارگانیک دارد.^۳ ولی **مرزها** خطوط اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تحدید حدود یک واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند به

^۱ - محمد علی حاجی ده‌آبادی □ در سنامه جرم‌شناسی جنایی □ دانشگاه قم □ دانشگاه مجازی □ ص ۲
- علی اکبر دهخدا، ج ۱۳، ص ۲۰۶۵۳

^۲ - ابراهیم صنایعی، **آشنایی با مرزبانی** □ چاپ اول □ نشر عصر و نوشه، تهران □ ۱۳۸۶ □ ص ۱۷

عبارت بهتر مرزهای سیاسی خطوطی قرار دادی هستند که نشان دهنده قدرت حکومت مرکزی است و اکثراً ساخته و پرداخته جنگ هستند.^۱

به عبارتی دیگر، **سرحد** منطقه تماس دو موجودیت سیاسی اقتصادی مستقل و جدا از هم است که می‌تواند با اطمینان جلوه گاه محدوده خارجی قدرت و نفوذ یک حکومت عنوان گیرد. پدیده سرزمینی که گستره اش از پهنای یک خط مرزی فراتر می‌رود و حالت منطقه سرحدی به خود می‌گیرد.^۲

ب- مفهوم اصطلاحی مرز:

حدود جغرافیایی هر کشور را مرزهای آن کشور مشخص می‌کند. مرز حد فاصل حاکمیت دو کشور همجوار است. مشخص کردن مرزها در روابط بین المللی حائز کمال اهمیت می‌باشد. مرزها بر دو نوع است: طبیعی و مصنوعی، مرزهای طبیعی مثل کوهستان، دریا، دریاچه و مرزهای مصنوعی یعنی تحدید حدود هندسی و تحدید حدود نجومی.^۳

ج) انواع مرز

همان طور که در مباحث پیشین اشاره نمودیم، مرز را می‌توان گستره قلمرو یک حکومت و آن بخشی از خاک و آب و فضای محاذی و فوقانی دانست که قوانین و مقررات حکومتی خاصی در آن قابل اجرا می‌باشد. به عبارتی دیگر آخرین حد قلمرو زمینی، هوایی، دریایی و زیرزمینی هر کشور را مرز آن کشور می‌گویند و در اصطلاح مرز همان خط فرضی و قرار دادی است که به منظور تعیین حدود یک واحد سیاسی (کشور) روی زمین و اسناد مرزی مشخص می‌شود. با این

۳- فرحناز مایل افشار و عماد رایان پور، **مفهوم شناسی مرز و امنیت از دیدگاه جغرافیای سیاسی در قرن بیست و یکم**، گاهنامه مرزبانان، شماره دوم، سال اول، تابستان ۱۳۸۷، ص ۳۱

۱- ناصر تکمیل همایون، **مرزهای ایران در دوره معاصر** □ چاپ اول □ دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران □ ۱۳۸۰ □ ص ۱۴

۲. محمدرضا ضیاء بیگدلی، **حقوق بین الملل عمومی**، چاپ بیست و یکم، انتشارات گنج دانش □ تهران، ۱۳۸۴، ص ۱۸۳.

حال مرزها را با دیدگاه های مختلف و با برداشت های متفاوت می توان به شرح ذیل دسته بندی نمود:

ج-۱) از نظر تعیین خط مرز

مرزها از نظر تعیین خط مرز به دو دسته تقسیم می شوند.

مرزهای هندسی: در این نوع تعیین مرز که امکان استفاده از عوارض طبیعی برای تعیین خط مرز وجود ندارد، با استفاده از مختصات جغرافیایی (مدارها و نصف النهارها) با ذکر طول و عرض جغرافیایی مرز تعیین می شود، مانند مرز بین کانادا و ایالات متحده آمریکا که به عنوان مدار 49° درجه عرض شمالی تعیین گردیده است و یا مرز بین کره شمالی و کره جنوبی.

مرزهای طبیعی: در این نوع مرزبندی خط مرز با استفاده از عوارض طبیعی تعیین می گردد، مانند مرزهایی که در امتداد رودخانه، کوه ها و دریاها و دریاچه ها و جنگل ها تعیین شده است. برای مثال رودخانه ارس که خط مرز بین ایران با آذربایجان و ایران با ارمنستان از وسط آن می گذرد. مرزهای طبیعی را نیز می توان به سه دسته به شرح ذیل تقسیم نمود:

اول) مرزهای زمینی یا خاکی: مرزهایی هستند که با استفاده از عوارض طبیعی زمینی تعیین شده اند، مانند ارتفاعات دالامپرداغ که خط مرز بین ایران و عراق که از خط الرأس جغرافیایی آن می گذرد. مرزهای زمینی به نوبه خود از دو قسمت تشکیل شده است. یکی مرز سطحی که بر روی زمین قرار دارد و یکی مرز زیر زمینی یا تحت الارض که شامل اعماق زمین، در امتداد خط قائم از سطح زمین می شود.

دوم) مرزهای دریایی یا آبی: مرزهایی هستند که با استفاده از عوارض طبیعی آبی مانند دریاچه و رودخانه ها تعیین شده اند، مانند اروند که خط مرز از عمیق ترین نقاط بستر رودخانه می گذرد. از نظر حاکمیت و مالکیت، مراجعه و بهره برداری مرزهای آبی نیز شامل قسمت های ذیل است: یکی مرز بستر که شامل بستر رودخانه یا دریاچه و یا دریا می شود. یکی مرز زیر بستر که شامل اعماق رودخانه یا دریاچه یا دریا در امداد خط قائم از مرز بستر رودخانه می شود. و یکی

مرز روی بستر که شامل قسمتی از رودخانه یا دریاچه و یا دریا تا سطح افق که از نظر حاکمیت و مالکیت مورد مراجعه و بهره برداری می‌باشد.

سوم) مرزهای هوایی: مرزهایی هستند که در امتداد خط قائم از مرزهای زمینی با طرف بالا تا بی نهایت ادامه دارد. انتهای محدوده مرزهای هوایی در قوانین و مقررات بین المللی به طور دقیق مشخص نشده است و بستگی به توان علمی و تکنیکی کشورها دارد. کشوری که دارای تکنیک و ابزار و وسایل پیشرفته است، همه مرزهای فضایی را در نور دیده و مورد استفاده خود قرار می‌دهد. برای مثال: پرتاب موشک‌ها و ارسال قمرهای فضایی که مخصوص کشورهای پیشرفته است و سایر کشورها از مزایای آنها برخوردار نیستند.

ج-۲) از نظر شکل گیری

پیدایش و شکل گیری مرزها در امنیت و آرامش و یا ناامنی و ناآرامی تأثیر بسزایی دارد که در این جا به بررسی چند نوع از این مرزها می‌پردازیم:

مرزهای پیشتاز: مرزهایی که از زمان‌های قدیم وجود داشته و حال نیز مورد قبول می‌باشد، مرزهای پیشتاز نامیده می‌شوند. مانند مرزهای کانادا و آلاسکا که در منطقه بدون سکونت قرار دارند. این قبیل مرزها که از سالیان دراز مورد قبول طرفین می‌باشند، مرزهای آرام هستند و کمتر مورد اختلاف با همسایگان قرار می‌گیرند.

مرزهای توپوگرافی: مرزهایی هستند که با توجه به جغرافیای طبیعی مرزبندی شده‌اند. مرزهای طبیعی به مرزهایی گفته می‌شود که با یک عارضه طبیعی مشخص شده باشند. این قبیل مرزها نیز معمولاً آرام بوده و کمتر مورد اختلاف هستند.

مرزهای تطبیقی: مرزهایی هستند که با توجه به جغرافیای انسانی مرزبندی شده‌اند. مرزهای تطبیقی به مرزهایی گفته می‌شود که با توجه به قومیت، نژاد، فرهنگ و عقیده مردم منطقه، مرزبندی شده باشند. مانند مرزهای بین پاکستان و هندوستان که مناطق مسلمان نشین را از مناطق هندونشین جدا کرده است. مرزهای تطبیقی چنانچه به طور دقیق با توجه به جغرافیای انسانی مرزبندی شود، مرزهای آرام خواهد بود. در مرزهایی که در گذشته با دخالت استعمارگران و به

طور مغرضانه شکل گرفته است، به طور عمد تطبیقی جمعیت درست انجام نشده و اکثر این مرزها ناآرام و مورد اختلاف هستند.

شایان ذکر است که متأسفانه اکثر مرزهای کشور ما نیز به دلیل آن که در مرزبندی آنها مؤلفه های فوق الذکر رعایت نگردید. و فقط تأمین اهداف سیاسی استعمار در نظر گرفته شده است، مرزهایی ژئوپلیتیکی و حساست برانگیز می باشند.

مرزهای تحمیلی: مرزهایی که به طور ناخواسته و بدون تمایل باطنی، بلکه با توافق اجباری یک طرف تعیین شده اند مرزهای تحمیلی و یا مرزهای استعمار ساخته نامیده می شوند. این مرزها اغلب پس از جنگ و درگیری شکل گرفته و تأمین کننده نظرات و خواسته های کشور فاتح می باشند.^۱

ج-۳) علایم و نشانه های مرزی

پس از تعیین خط مرز توسط نمایندگان دو دولت هم جوار بر روی اسناد و مدارک و نقشه ها، بر روی زمین، علایم و نشانه هایی برای مشخص نمودن وجود خارجی و عینی خطوط مرزی نصب می شود شایان ذکر است که روز اختلافات ارضی، تأثیر عمیقی بر روابط بین دو کشور خصوصاً مرزنشینانی که از منابع موجود در نوار مرز استفاده می نمایند، دارد و یکی از مصادیق ایجاد ناامنی در مناطق مرزی می باشد. از طرفی مبرهن و مسلم است که حفظ تمامیت ارضی کشور و ایجاد امنیت در مناطق مرزی به نوعی با مسأله حفظ و تثبیت علایم مرزی ارتباط مستقیم دارد. این ارتباط از آنجا ناشی می شود که اصل ۷۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در باب اهمیت موضوع چنین بیان می دارد که «هر گونه تغییری در خطوط مرزی ممنوع است. مگر اصطلاحات جزئی با رعایت مصالح کشور به شرط این که یک طرفه نباشد و به استقلال و تمامیت ارضی کشور لطمه نزنند و به تصویب چهار پنجم مجموع نمایندگان مجلس شورای اسلامی نیز برسد.»

۱ - ناصر کاتوزیان همایون، **مرزهای ایران در دوره معاصر** □ دفتر پژوهش های فرهنگی □ تهران □ ۱۳۸۰ □ ص ۱۴